

Börjes bravader

– Överraskningar och en resa i manlighetens paradoxer

BO NILSSON är fil.dr i etnologi och verksam vid institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. Han har intresserat sig för könsteoretisk forskning, speciellt med inriktning på män och manlighet. I ett pågående projekt studerar han män och kvinnor utsatta för våldsbrott, och offerskapet som kulturellt fenomen.

Börje Bertilsson är vad man skulle kunna kalla en ganska "vanlig" person. Han bor i Västerbottens inland, är gift med Birgitta och har två barn, Lisa och Sven. Börje jobbar heltid som grovarbetare, medan Birgitta är dagmamma på halvtid. Fritiden handlar till stor del om jakt och fiske, men Börje är också väldigt förtjust i att laga mat. Speciellt vid högtider och när familjen har middagsgäster är det Börje som står vid spisen. Köket är belamrat med kokböcker som inhandlats under den årliga bokrean. Vidare är Börje engagerad i en lokal sportförening och han tycker mycket om att se barn mogna inom idrotten. För tillfället är det ett flicklag i fotboll som tilldrar sig Börjes intresse. Han anser det vara betydelsefullt att även flickor får utrymme inom sporten och vid föreningens planeringsmöten klagar han över att pojkarna tilldelas bättre träningstider än flickorna.

Börje brukar sällan visa humör, men just denna dag är han upprörd. "Förbannade luftmadrasser", svär han när han liggandes på gräset utanför den gamla västerbottensgården försöker pressa ut luften ur de två flytetygen. Inför semestern är det bråda dagar för familjen Bertilsson. Det är mycket som ska ordnas innan det bär iväg till Kanarieöarna. Egentligen har Börje ingen lust att åka utomlands, och i flera års tid har han lyckats avstyra övertalningsförsök från övriga familjemedlemmar. När Birgitta refererat arbetskamraternas lyckade utlandsresor, och barnen berättat om skolkamraternas badsemestrar, har Börje skyllt på allt från dålig ekonomi till farliga UV-strålar. Men till sist fick han i alla fall ge med sig och i positiva stunder säger han sig leva efter mottot: "Man är väl inte sämre karl än att man kan ändra sig".

Mitt i alla bestyr kommer Börje ihåg att någon måste ta hand om posten. Han hastar över till grannen Birger, som

bor trehundra meter söderut, och han lovar att regelbundet tömma brevlådan. Sedan ger Börje sig i kast med gräsmattan som behöver klippas. Men gräsklipparen trilskas och Börjes humör blir inte bättre. Han svär och gormar, och gräsklipparen tillskrivs egenskaper och brister som vanligtvis inte sammankopplas med maskiner. "Helvete", skriker Börje när han inser det hopplösa i projektet. I stället kastar han sig i bilen för att hinna till apoteket och köpa solkräm – han har noggrant läst kvällstidningarnas varningar för solens strålar. Väl framme upptäcker han att det är stängt och han mumlar för sig själv: "Hur kunde jag låta mig övertalas till denna förbaskade semesterresa?".

Börje är en fiktiv person. Detsamma gäller övriga familjemedlemmar. Men det finns spår av "verklighet" i berättelsen om Börje, eftersom den både bygger på mina egna erfarenheter och på vad tjugofem män bosatta på norrländsk landsbygd har berättat i intervjuer.¹ Genom att föra samman mina minnesfragment med utvalda delar av intervjuer berättelserna har jag skapat en "faktion", en berättelse som är baserad på både fakta och fiktion (Salomonsson 1996).

Syftet med denna berättelse, och artikeln som helhet, är att diskutera (utlokalisera) manlighet på norrländsk landsbygd och speciellt överraskningens betydelse för denna manlighet.

Termen överraskning (eller överraskad) bär på skilda betydelser. Den kan berätta om en person som, i färd med att utföra oegentligheter, blir upptäckt eller avslöjad. Den kan också syfta på en person som blir överrumplad eller uppskrämd, och slutligen på en individ som blir glatt förvånad. Dessa olika innebörder speglar centrala aspekter av den manlighet som jag här vill skildra.

EN FÖRVÄNTAD MANLIGHET?

Börjes negativa inställning håller i sig även när planet landat på Kanarieöarna. I bussen på väg till hotellet, kommenterar Börje de byggnader han ser längs vägen. "Jag tror ingenjörerna har långsemester på det här stället", säger han ironiskt och pekar på ett förfallet hus. På liknande sätt skämtar han om det torra landskapet och, i hans ögon, bristfälliga bevattningssystemet. Bungalowen, som ska bli familjens hem i två veckor, får sig också en släng av Börjes sarkasmer. Efter att ha följt barnen till poolen ger sig Börje iväg till områdets lilla butik. "Nog är det väl fan att man måste betala för vanligt dricksvatten", säger han halvhögt för sig själv. Han plockar korgen full och kan, efter lite strul i kassan, bära hem två påsar fyllda med disparata varor. Han tittar på varorna och muttrar: "Jaha, den här sörjan får man väl äta på egen risk."

Egentligen är Börje en förhållandevis reflexiv person. Han brukar inte fälla oegnomtänkta omdömen om det främmande. Men för tillfället ger han uttryck för en orubblig inställning till omvärlden. Det verkar, enligt Börje, finnas saker och ting som är otvetydigt bra, och sådant som är otvivelaktigt dåligt. Världen ska också, enligt Börjes nu gällande sinness tillstånd, vara ordnad på ett sätt man känner igen, och det invanda är den mall mot vilken allting jämförs. Det är också därför som han är kritisk till det annorlunda.

Börjes agerande under semesterns inledning kan tolkas som en återkommande strävan efter kontroll. Denna framträder genom att Börje gärna vill planera saker och ting, och förbereda sig på vad som kan tänkas krävas i framtida situationer. När Birgitta föreslår att de ska åka på en guidad utflykt, reagerar Börje negativt och säger att det blir alldeles för dyrt. Vidare

är han övertygad om att bussen saknar luftkonditionering och att de därför kommer att plågas av värmen. Börje har ett eget förslag. Han tycker att de ska hyra en mindre bil och på egen hand ta sig fram på ön. "Man slipper obehagliga överraskningar och man kan stanna där det passar en bäst", säger han.

Att upprätthålla kontroll och därigenom undvika att på allvar konfronteras med det oväntade är en strategi Börje använder för att skydda sin självbild. Han försöker parera människor och företeelser som på ett eller annat sätt skulle kunna utmana hans självuppfattning. Han värjer sig mot sådant som han tror kan bli en obehaglig överraskning, sådant som visar att Börje inte är den han trodde sig vara. Han ser till att ha utvägar i sociala sammanhang, som kan tänkas ställa oväntade krav på honom. Det är också därför som han vägrar när Birgitta föreslår att de ska titta på en lokal teaterföreställning, där publiken förväntas interagera med skådespelarna. För Börje är detta skrämmande och han säger att han har viktigare saker att ta itu med.

Ett par dagar in på semestern besöker Börje med familj en restaurang. Börje känner sig lite vilsen och han vet inte hur han ska få kontakt med kyparen. Han blir irriterad, och när väl kyparen lägger märke till sällskapet är Börje tämligen upprörd, men utan att visa det utåt. Kyparen, som är van vid turister, skojar lite med Börjes försök att på bristfällig engelska ordna beställningen. Börje uppfattar detta som en kränkning, reser sig upp och lämnar restaurangen.

Strävan efter kontroll avspeglar en rädsla för att visa sig svag och otillräcklig – ett bevis på en icke fullbordad manlighet. Detta framkommer i Börjes relation till barnen. När Sven, sex år, halkar i poolen,

slår upp ett sår i knät och skrikandes rusar mot sina föräldrar, blir Börje först orolig. Men efter en snabb inspektion av skadan väller ett mindre förakt upp i Börjes inre. Han tycker att Sven är sjåpig och med en förmanande röst säger han: "Du kan ju inte skrika som en stucken gris så fort det händer nåt. Du har väl hört sagan om pojken som ropar 'vargen kommer, vargen kommer', trots att det inte fanns nån varg. Det gick illa för honom till slut, det minns du väl."

Börjes förmanande av Sven är ett förmanande även riktat till honom själv. Det är ett sätt för Börje att återskapa en "förlorad" självbild. Sven representerar för ett kort ögonblick en motpol till en "riktig man", vilket Börje har svårt att acceptera. Att Sven dessutom påminner Börje om hans egen barndom gör det än besvärligare att förlika sig med vad han uppfattar som Svens – men som till stor del handlar om hans egen – barnslighet. Börjes tillsägelse utgör således en del av ett identitetsbygge, en strategi som gör det möjligt för Börje att undkomma en konfrontation med det han (i alla fall för tillfället) uppfattar som sina egna (omåttliga) svagheter.

Viktigt för Börjes semestervistelse är sålunda att kunna ruta in tillvaron och ge den en planerad struktur, samt att upprätthålla en bärkraftig självbild. Därigenom undviker han, vilket han själv också säger, risken för överraskningar. Framtidsplaneringen utgör en strategi för att både slippa ifrån upptäckten av jagets brister (att bli avslöjad) och undvika det okontrollerbara – de överraskningar som just kan leda till avslöjandet av den sårbara individen.

Det finns troligtvis flera källor till Börjes ovilja inför det okända och hans kontrollbehov. Som studier av maskuliniteter har visat är det för män i olika sammanhang och sociala skikt betydelsefullt att

kunna behärska skeenden och gärna också dominera dem. Enligt George Mosse (1999) var det med den borgerliga kulturens framväxt under 1700- och 1800-talen som en kontrollerande manlig stereotyp ersatte en mer känsloutlevande sådan. För mannen blev det viktigt att bemästra sig själv, sina känslor och omgivningen, eftersom brist på kontroll kunde få honom att framstå som omanlig. För Börje är det mötet med allt det nya under semesterns inledning som gör honom osäker och som medför att behovet av kontroll blommar upp.

Viktigt är också att Börje i umgänget med andra svenska turister stöter på sådant han tycker vara fördomar om Norrland. När grannarna på hotellet skämtar om norrlänningar som otidsenliga, efterblivna och rituellt supande, känner sig Börje både utsatt och tvingad att försvara sådant som han själv egentligen tar avstånd ifrån. Han dricker mer än vanligt, berättar historier om kraftkarlar och skämtar om att kvinnan passar bäst vid spisen. Han blir "tvungen" att gestalta en förväntad norrländsk identitet, vilket under inflytande av baksmällans vedermödor späder på hans redan dåliga självkänsla och avoga inställning till "de andra". Den underordnade position han tillskrivs utifrån kan således vara en anledning till att han är lättkränkt, agerar stereotypt manligt och värjer sig mot överraskningar.

DET OVÄNTADE

En kväll ordnar reseledarna en familjeträff på området under benämningen "Family surprise". Börje lovar, på hustruns uppmaning, att han ska ta sig en titt på spektaklet och under eftermiddagen förbereder han sig med ett par groggar. Han hinner också

med en whiskey innan familjen går till poolområdet, där evenemanget ska gå av stapeln. Börje beställer in en starköl innan han sätter sig vid ett av de många borden. Reseledarna är hemlighetsfulla och redogör kortfattat för kvällens program. Det hela inleds i alla fall med några barn-tävlingar. De vinnande barnen får sedan i uppgift att hämta sina pappor som tar plats på scenen. De tre männen väljer ut var sin kvinna, varav en är Birgitta, Börjes fru.

Börje som betraktat det hela på avstånd inser nu att han håller på att dras in i skeendet. Men innan han hinner fly fältet kommer Birgitta med en uppgift som de ska lösa tillsammans. Börje ska kläs ut till kvinna och delta i en skönhetstävling. Hans första tanke är att vägra, men han låter sig ändå fösas iväg av Birgitta till deras bungalow. En kvart senare är Börje på väg tillbaka till scenen, som är omgärdad av ett hundratal förväntansfulla personer. Hans knän darrar, vilket märks eftersom han bara är klädd i en topp och kort kjol samt har blommor i håret. Svetten gör att sminket breder ut sig kring ögonen. Publiken skrattar och applåderar när de tre männen, samtliga med skräckblandad förtjusning, visar upp sina kreationer och danskonster. Börje inser så sakteliga att han kommer att överleva denna prövning, och tycker faktiskt att det hela är ganska kul. Han tar ut svängarna och känner en stigande förvåning över sin förmåga att anamma en "ny" kroppslighet. Det är som om en annan Börje tar form på scenen. Stolt mottar han första priset, en flaska mousserande vin.

Hädanefter blir vistelsen på Kanarieöarna en exposé i överrumplingens ontologi och estetik. Börje kastar sig in i ovana situationer och sammanhang. Kroppsspråket förändras, han gestikulerar och

samtalar med människor vars språk han inte begriper ett ord av. Restaurangbesöken formas till ett frossande i ständigt nya smaksensationer. Under familjekvällarnas allsång sjunger Börje med hög stämma, han som tidigare aldrig ens provat sin sångröst. Börje genomgår alltså en förändring och hans kritiska förhållningssätt ersätts av öppenhet. Denna omvandling, som också överraskar honom själv, kan tolkas på olika sätt.

Börjes förändrade attityd hör troligtvis samman med kravet på att kunna "tycka till" om företeelser, att ha en åsikt om vad som är bra respektive dåligt. När Börje väl vet vad han tycker, då han har etablerat en grundinställning och pendeln har slagit över till det fördelaktiga, skapas utrymme för en mängd positiva överraskningar. Börje låter sig gång på gång förundras över det vackra och goda. Han vältrar sig i nyfikenhet och möjligheter. Allt från gatumusikanter, torgutsmyckningar och servärdheter till djur och växter pockar på hans uppmärksamhet. Men för att så ska ske krävs det sålunda att han har anammat en positiv förhandsinställning.

Detta mer positiva förhållningssätt hänger sannolikt ihop med den respektabilitet som brukar tillskrivas traditionella arbetarklassbaserade manliga kulturer. För Börje är det viktigt att bemöta människor med respekt, speciellt om de tillhör ett socialt skikt som han inte uppfattar som överordnat. De personer han kommer i kontakt med är i första hand servicemäniskor, t.ex. butiks- och restaurangpersonal, och i Börjes ögon är de arbetare som han själv. "Dom har säkert dålig lön och besvärliga arbetsgivare", säger han till Birgitta och menar att man inte får ställa för stora krav. Hans utbrott mot kyparen, som jag nämnde ovan, var således en engångsföreteelse under semestern.

Det finns också koloniala aspekter som är av betydelse för Börjes positiva inställning. Hans bedömning är att han befinner sig i ett samhälle som inte kan mäta sig med Sverige vad gäller tekniska, ekonomiska och sociala landvinningar. Därigenom får han bekräftat att han på hemmaplan har det bra och lever ett gott liv, och han behöver inte uppleva utlandsvistelsen som ett hot mot den nationella identitet han bär med sig. Inte ens en stor och fet kackerlacka som vältrar sig ur garderoben rubbar Börjes inställning, eftersom denna blir en symbol för de problem som Sverige sedan länge lämnat bakom sig.

Viktigt är också att utlandsvistelsen fungerar rituellt, som en avgränsad zon där det otillåtna plötsligt blir tillåtet (jfr Klein 1995). Börje har semester, befinner sig på en plats avskild från hemorten och är stundtals lätt berusad. Detta möjliggör inverterade beteenden och Börje kan agera på ett sätt som han inte skulle göra hemma. Denna utsvävning blir också en bekräftelse på vardagens normalitet, att hemmet och den norrländska landsbygden representerar "det goda livet". Börjes temporära annorlundahet är, enligt detta perspektiv, en inverterad och överdriven iscensättning av en traditionell manlighet.

Börjes omvandling kan dock inte enbart diskuteras utifrån respektabilitet, ett rituellt perspektiv, kravet på manligt mod eller alkoholens verkningar. Börjes oräddhet, hans kapacitet att kunna möta det okända, kan också ses som en aspekt av en traditionell manlighet. Hos Börje finns inte bara under semestern, utan även i vardagen en återkommande längtan efter att bryta med det invanda, att utmana och överskrida vardagens rutiner, att vara någon annan. Det finns hos honom en öns-

kan att låta sig – i än högre grad än vad som vanligtvis sker – underordnas det överraskande och oplanerade. Denna önskan tar överhanden när han under utlandsvistelsen med hull och hår kastar sig in i sammanhang som han känner sig helt utlämnad till. Han har nästan ingen aning om vad som kommer att ske och upplever det som om han låter sig styras av krafter bortom hans kontroll. Detta är också någonting som han finner befriande (jfr Jackson 1990). Att vara oförberedd, låta sig överrumplas och lämna över kontrollen till andra, utgör för Börje en förlösande erfarenhet.

Men denna förlösande erfarenhet är alltså redan en del av Börjes manliga identitet, eftersom de två sidor han uppvisar – behärskning och spontanitet – är intimt sammanvävda. De är varandras förutsättningar. Eftersom identitet skapas relationellt, kräver Börjes manlighet en medvetenhet om dess motsats. Detta är också en (manlighetens) paradox. För att kunna iscensätta en kontrollerad manlighet måste Börje också vara insatt i hur han vanligtvis inte bör vara och agera. Men denna motpol är varken statisk eller passiv, den pockar ständigt på uppmärksamhet. Den utgör en lockelse, inte minst därför att Börje befinner sig i ett rituellt frirum, men i än högre grad beroende på att den kan tillskrivas skilda betydelser och användas på olika sätt beroende på sammanhang.

Den spontanitet Börje ger uttryck för under semestern är därför inte ett tecken på omanlighet, utan den kan sägas representera en klassbaserad protest. Från Börjes horisont är det överheten, allt från arbetsgivare till politiker, som representerar det kontrollerade och behärskade. Genom att låta sig överrumplas och överraskas av det oväntade, och genom att låta sig

uppfyllas av det impulsiva, drar han upp gränser mot denna överhet.

TVÅ SCENARIER

Vad var det egentligen som hände med Börje på Kanarieöarna? Under semesterns inledning dominerade underordningen i Börjes underordnade maskulinitet. Han befann sig i en position av underkastelse, där känslor av otillräcklighet, blygsel och oduglighet dominerade. Detta spädde på kontrollbehovet och osäkerheten inför det okända.

Men Börjes maskulinitet innefattar också ett annat scenario, en annan identitetsposition, vilken aktualiserades när den underordnade positionens styrande innebörder omformades i samband med skönhetstävlingen. Skönhetstävlingen fungerade som ett slags "fateful moment" – en händelse som slår hål på den mentala skyddsmur som vanligtvis förhindrar omprövningar (Giddens 1991). Den utgjorde ett rituellt fenomen som friställde Börjes identitet och öppnade den för alternativ betydelsetilldelning. Denna friställning var subversiv på två sätt.

För det första innebar den ett överskridande av könskategorier. Visserligen uppträdde Börje stereotyp och överdrivet feminint, vilket kan befästa redan inarbetade synsätt på det manliga respektive kvinnliga (jfr Butler 1990). Men för Börjes del hade evenemanget en rent fysisk effekt. Börje anammade för ett kort ögonblick en annan kroppslighet, ett annat sätt att vara människa på. Genom att han fullständigt gick in i rollen som icke-man, antydde hans agerande att könskategorierna är kulturella fenomen.

För det andra utgjorde detta tillfälliga iscensättande av det annorlunda en kataly-

sator för övergången till en annan, om än temporär, maskulin position. Denna position är egentligen inte mindre tvingande eller fastlåsende, men den innebar att det underordnade i den traditionella manligheten fick större utrymme. Att inte agera som det förväntas och att bryta med det invanda kom att utgöra viktiga aspekter av Börjes självbild. Det som tidigare var tecken på svaghet, t.ex. spontanitet och en mångfasetterad känslsamhet, blev bevis på styrka. Att skönhetstävlingen fick denna utsträckta effekt hänger samman med potentialen till protest i Börjes manlighet. Denna protestaspekt, som ofta tar sig traditionellt manliga uttryck, fungerade således omvänt och för en kort period kom Börje att agera på ett sätt som enligt en etablerad manlighet är omanligt.

Börjes två "semesteridentiteter" kan således ses som renodlingar av vissa aspekter av hans "hemmaidentitet". I vardagens rutiner ger Börje uttryck för både spontanitet och ett uttalat kontrollbehov. Till sammans med barnen är han känslsam och öppen, och ibland skrattar han så att han kiknar åt deras oväntade infall. I andra lägen är det ordning och reda som gäller. Skor utströdda över hallgolvet gör honom irriterad, och han kan skämmas när Sven gråter högljutt "över en liten skråma" på fotbollsplanen. Vistelsen på Kanarieöarna innebar således inte att Börje skapade en "ny" identitet, utan att han under de då gällande rituella omständigheterna överdrev (eller tvingades överdriva) vissa egenskaper tillhörande en vanligtvis mångtydig manlighet.

Not

¹ Intervjuerna är utförda av Roland Pettersson och författaren.

LITTERATUR

- Butler, Judith, 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Jackson, David, 1990. *Unmasking Masculinity. A Critical Autobiography*. London: Unwin Hyman.
- Klein, Barbro (red.), 1995. *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Lundgren, Anna Sofia, 2000. *Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Lundgren, Britta, 1997. "Näckrosor och könsordningar." I: Jacobsson, Roger & Öquist, Gunnar (red.), *Vetenskapens rymder. Perspektiv och visioner*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Martinsson, Lena, 1997. *Gemensamma liv. Om kön, kärlek och längtan*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Mosse, George, 1999. *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: Oxford University Press.
- Salomonsson, Karin, 1996. "Sexualflickan och särartens pris." I: Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (red.), *Kroppens tid. Om samspelet mellan kropp, identitet och samhälle*. Stockholm: Natur och Kultur.

SUMMARY

Börjes Adventures – Surprises and a Travel in the Paradoxes of Masculinity

This article is about different meanings of masculinity and "to be surprised". The point of departure is 25 interviews with men living in the countryside of northern Sweden. By creating a "faction" – a story about one man, but built on the compilation of the 25 interviews – I show how masculinity can be constructed during a holiday in a foreign country. The leading character goes through a fateful moment – a beauty contest – and this changes both his relation to the phenomenon "to be surprised" and his way of acting as a man. One reason for this is that he represent a lower class manhood, a protest masculinity.